

קונסנזוס

ב"אמה", ספריילדים גרמני פופולארי, מסופר על ילדה גרמניה מסכנה שעברה תלאות קשות בסוף מלחמת העולם השנייה. סבלה העיקרי היה: בובתה היקרה הלכה לאיבוד. גורלה של סבתה, שהיתה יהודיה למחצה ונלקחה למחנה-ריכוז, מטושטש בסיפור ואינו מוצג במלוא אימתו. לא מקרה יוצא-דופן אלא תופעה רווחת, כפי שמצאה ד"ר זוהר שביט העושה עתה בגרמניה

מה שהיה אפל בתקופה הנאצית נשאר כנראה גם עכשיו, אמרת ד"ר זוהר שביט, מרצה בכירה בתורת הספרות באוניברסיטת תל-אביב.

ד"ר שביט מתייחסת לאור כור התקופה הנאצית בספרות הילדים המערב-גרמנית. "הי ספרות הזאת מעוררת למעשה שכחה", היא קובעת. "בזיכור"

נות ובסיפורים מופיעים רק נושאים נבחרים ברורים, שבתוכם בולטים במיוחד ההתנגדות לנאציזם והעזרה ליהודים. כל יתר הנושאים מודחים קים מלכתחילה, באופן מודע או בלתי-מודע. בשום מקרה הם אינם עומדים במרכז העלילה". דברים חריפים, שנאמרו כאן לאחרונה בשורה של הרצאות שנשא ד"ר שביט בפני מחנכים, אנשי-אקדמיה, עתונאים ואחרים המתעניינים בנושא הכאוב.

ההרצאה הראשונה של שביט נישאה באקדמיית הקאטולית בשוורטה שליד דורטמונד, והתקבלה אצל מאונייה הגרמנים בהרגשה של הלם רמזוק. אנשי-מרע מכובדים האזינו ונדהמו. אחד דים כבשו את פניהם בקרקע ושתקו. אחרים התי מורדו עם הנושא באומץ הראוי. אף מבקר רציני אחד לא העז לפקפק בנכונות הממצאים.

משתתף אחד ביקש את רשותו הריכוז כדי ל- שאת דרשה ארוכה, שהצדיקה למעשה את ספי רות הילדים הגרמנית. אי-אפשר לצפות מילדים לעימות עם האירועים הנוראים של התקופה ה- נאצית, טען. אסור להבהיל ולהפחיד ילדים כס- פורים המחזירים על מה שאירע. ועוד טען כי צריך לגלות הבנה כלפי הגרמנים, הרוצים לגדל את ילדיהם על ברכי המסורת הלאומית כמו כל עם אחר.

ד"ר זוהר שביט שהתה בגרמניה בשנתיים הא- חרוגות כמלגאית של קרן פודן-הומבורט באוני- ברסיטת קלן, ועסקה כאן במחקר על ספרות ה- לדים היהודית. לספרות הילדים הגרמנית ויחסה כלפי השואה הגיעה, לדבריה, במקרה.

מה פידוש במקרה?

אני עובדת בין השאר כלקטורית של הוצאת "מסדה", ופתחתי קו חדש של תרגום ספרים מ- גרמנית. התחלתי לקרוא בשיטתיות את ספרי ה- ילדים שיצאו לאור בגרמניה בעשר השנים האחר- רונות, ולאחר שקראתי מספר מסוים של ספרים אמרתי לעצמי: משהו כאן לא בסדר. לפני כן לא הייתי מודעת למה שקורה. ונרמה לי שגם אח- רים לא היו מודעים לכך.

מה לדעתך קורה?

יש בגרמניה ניסיון מכוון, בחלקו מודע ובחל- קו בלתי-מודע, לכתוב את ההיסטוריה הגרמנית בצורה שתהיה נעימה, ולפחות בלתי-מעיקה. זו הי תופעה לאומית והיסטורית בממדים נרחבים, המקבלת ביטוי ברור ביותר גם בספרות הילדים. בספרות הזאת ממעטים מאוד לכתוב על הרייך

השלישי, או על מה שאירע ברוסיה בתקופת ה- מלחמה. על השואה כמעט ואין אומרים דבר. ה- פתרון המקובל הוא אפוא התעלמות. פתרון אחר הוא לכתוב בצורה שתהיה נוחה לקורא – ולחב- רה שבה הוא חי.

על איזו קבוצת-יגיל בדיוק את מדברת, ל- איזה גיל נכתבים הספרים ולמה את מצפה מן המחברים – שיתארו בפני ילדים כיצד נראו תאי הגזים?

אני מדברת על קבוצת הגיל. משש עד שש- עשרה. בספרות הילדים הגרמנית המודרנית אין נושא שהוא בבחינת טאבו. זוהי ספרות הילדים המתקיימת ביותר בעולם. היא נועזת ביותר מ- כינה תמאטית, אפילו יותר מן הספרות השבדית, שיצא לה שם נועזת במיוחד. בספרות הילדים הגרמנית יש מוות, סמים ולאף ואחת בעיות אחרות. כל מה שנתפס כעבר כבלתי ראוי לקריאה לילדים נמצא בספרות הגרמנית. ואני מדברת על ספרות הילדים המשוכח, על יצירות הזוכות לפרסים וליוקרה.

הגרמנים נועזים מאוד גם בתחום הפואטיקה של ספרות הילדים. דוגמא טובה לכך היא הספר "אומה" של פיטר הרטלינג. הסיפור מסופר הן מנקודת הראות של הסבתא והן מנקודת הראות של המספר. זה מאוד חדשני בספרות הילדים. המבנה של הספר מורכב מאוד, גם ברמה התמא- טית וגם בנושא.

את בודאי מקבלת את הטיעון שלגרמנים יש באופן טבעי נקודת-הצפייה אחרת. אולי זה מסביר את התופעה.

ברור שיש להם נקודת-הצפייה שונה, ואני מס- כימה עם זאת. אבל ניתן היה לצפות לכך שהרי- אליה, המציאות, תהיה דומה, או לפחות מקבילה. אבל זה איננו המצב. כשקוראים ספרות-ילדים ישראלית, ומשווים אותה עם ספרות-ילדים גרמ- נית, נתקלים בריאליה שונה לחלוטין. כאילו אין מדובר כלל באתו אירוע, באתה שואה. אני מד- ברת על ההשמדה במזרח-אירופה, על המחנות. אינני מדברת על הרדיפות בתוך גרמניה עצמה. זה בכלל אינו מוזכר בספרות הילדים הגרמנית. הציפייה שלי הייתה שבספרות-ילדים כה נועז- זת וחדשנית יהיה טיפול אמיתי גם ברייך השלי- שי. אבל מהר מאוד התברר לי שיש קונסנזוס לאומי, אם גם חשאי, להתייחס לרייך השלישי מנקודת-מבט מצומצמת מאוד, ולהציג רק אס- פקטים אחרים, לעתים קרובות שוליים.

איך זה בא לידי ביטוי?

ספרות הילדים הגרמנית מבליטה אירועים ש- ראוי, כביכול, לזכור. יש בה ניסיון להאדיר את ההתנגדות להיטלר ולתת משקל גדול לתופעה של סיוע ליהודים. לעומת זאת, הנאצים נחקקים לפניה. הרמויות הנאציות בספרים הן תמיד של אנשים מכוערים ובלתי-מפאטיים הסובלים כ- נראה מהפרעות נפשיות. הם מעוררים רושם של קאריקאטורות. אין אלה סתם אנשים רגילים, שפשוט האמינו בהיטלר והלכו אחריו.

ייתכן שאת מתרכזת בספרים אחדים, ומז- ינחה אחרים. הרי יוצאים עשרות ספרים כל שנה.

אני מתרכזת בספרים הטובים והנקראים ביד- תר, בעלית שבועית. למשל, "אמה" – או הזמן הלא-שקט" של אורסולה פוקס. ספר שוכה כ- 1980 בפרס הספרותי החשוב ביותר בגרמניה ונמכר בעשרות-אלפי עותקים; או "הבית האחרון הארום" של פטר ברנר, שגם הוא זכה בפרס לספרות-ילדים; או "פעם היה זה פרידריך" של האנס-פטר ריכטר, חיבור פופולארי הנלמד כיום בבתי הספר.

"אמה" מסופר על ילדה גרמניה מסכנה שע- ברה תלאות קשות בסוף המלחמה. בסיפור מוזכ- רת סבתא חביבה ויודעת חשוק, שהיא חצי-יהודי- ית. בסוף המלחמה לוקחים את הסבתא למחנה- ריכוז, אך לא את שאר בני המשפחה. כשהנכד

בוכה מרגיע אותו האב ואומר שהסבתא תחזור כ- קרוב. אין כל אכזר לאפשרות שבמחנות הריכוז קרו דברים שהיו עלולים לגרום לכך שאנשים לא יחזרו. לעומת זאת נכמרים רחמיו של הקורא על הילדה הגרמניה המסכנה, המאבדת בסופו של דבר את הנכס היקר ביותר שלה, בובתה (שהספר נושא את שמה).

כל הספרים שהזכרתי יוצאים בהוצאת שח- מן החשובות והמכרות ביותר בגרמניה. מדובר בתומאים היסטוריים-הולנדיים שכללה ספרות אחריות מסיימת בתחום של ייצוג המציאות. אמת המידה שאני מיישמת אינה איך הם מתא- רים אירוע שהיה במציאות, אלא מידת הייצוגיות שלהם. וטענתי החריפה ביותר – ככל הספרים האלה, וברבים אחרים, אין תיאור ייצוגי של המ- ציאות. ההיסטוריה מתוארת כפי שהגרמנים היו רוצים שתהיה.

"כך זה היה"

הרצאותיה של ד"ר שביט בערים שונות בגרמניה עוררו תגובות שונות ומגוונות. באקדמיה הקאטולית בשוורטה אמר גרמני אחר בתגובה על הטענה שספרות הילדים של ארצו מציגה טראומטיים ידועים ומסור- כניים: "מה את רוצה היהודים באמת היו הכי עשירים ולדעתך הרי צריך להציג את המציאות כפי שהיתה".

● בכון ביקש את רשותו הריכוז אדם בגיל מתקדם, ודיבר בצורה תוקפנית למדי. הוא הצדיק את המחברים הגרמנים, ואמר שאי- אפשר לספר לילדים על כל מה שהיה. כמו כן טען שרוב הגרמנים הצטרפו למפלגה הנאצית פשוט כדי לקבל עבודה ולחם. "אל תזכרו (אחר כך) התברר שהאיש הוא יהודי חזי בגרמניה".

● בהרצאה אחרת אמר אחד המשתתפים: "אני קצת מופתע. ייתכן שהיהודים כס- רים אינם מלאים. הנייד אולי לא טובל הכל. אבל אצלי בבית דיברו על כל מה שקרה. אני חונמתי את הילדים שלי אחרת".

● בשוורטה סיפרה אחת המשתתפות: "כ- הולאנד ובישראל, כאשר ילדים רואים אדם עם מספר על זרועו הם יודעים מיד שמד- בר במישהו ששהה במחנה-ריכוז. בגרמניה שמעתי ילדים אומרים, 'נראו את האשה ה- וקנה הזאת. היא לא יכולה לוכזר את מספר הטלפון שלה ולכן רשמה אותו על הרי'".

● למשפחה ישראלית ששהתה בגוטינגן הזכירה ההרצאה חוויה אישית קשה. הבת נשלחה לבית-ספר הנחשב לפתוח ומתקדם.

יום אחד היא חזמה אל חברה גרמניה ונש- אלה כיצד היא מרגישה.

הילדה הישראלית השיבה ברוך-מלל טוב, אבל יש לי בעיה עם הגרמנים בגלל היטלר.

הילדה הגרמנית: מי היה היטלר.

הישראלית: לכי לשאול את אביך.

הגרמנית (אחרי ששבה): אבא אומר ש היטלר הרג הרבה אנשים במלחמה.

הישראלית: כן, הוא רצח ששה מיליון יהודים.

הגרמנית: ומה עוד?

נקודת-מבט ישראלית

להרצאות של ד"ר שביט האיננו גם אני שראקומיה ומומחים לספרות-ילדים. להלן התגובות של שלושה מהם.

פרופ' מאלטה דארנדורף מן המחלקה לחינוך באוניברסיטת האמבורג: ד"ר שביט הצביעה על אספקט חדש וחשוב כי הערכת ספרות הילדים הגרמנית. אני חייב להודות שעד כה לא ראינו את הדברים בצורה כזאת. היינו חיצוניים בהערכת ספרות הילדים שלנו. אפשר בוודאי לומר שלד"ר שביט יש נקודת-ראייה יהודית וישראלית. זה מובן מאליו. הדברים האלה חשובים. כי הם יחדרו את הרגישות שלנו. אולי ד"ר שביט לא צורקת תמיד, לאורך כל הדרך, אבל באופן בסיסי אני מסכים אתה. דרוש שינוי, וזה מתחיל בעצם העיסוק בנושא. בכך שהרגישות מתחדרת.

אתה שואל איפה אני מסתייג מן הביקור רת של ד"ר שביט קח למשל את דבריה על הספר "או היה זה פרידריך". למעשה אומר הספר כי או היו היהודים נתונים לרדיפות, וכיום מי שסובלים הם העובדים הודים רים החיים בגרמניה. ד"ר שביט טוענת, וכי צדק, שאי-אפשר להשוות את הדברים. אבל אני אומר שהמוטו הוא נכון. הספר עוסק כי בעיה אמיתית הקיימת כאן ועכשיו, אך ייתכן שהיא נתפסת להשוואה מרחיקת-לכת מדי. ד"ר שביט ואני משתתפים בהרצאות ספר שבו הבעיה תידון בהרחבה.

ד"ר וינפרד קמינסקי, מבקר של ספרות-ילדים הממרסם ב"פראנקפורטר אל-גמיינה" ובעתונות אחרים: אני בהחלט מסכים עם ד"ר שביט. הייתי הולך עוד יותר רחוק ממנה. היא נמצאת כאן בביקור, כאורח חת, וכאופן טבעי היא עצורה. יש יוצאים מדהכלל אחרים, אך אלה רק מאשרים את הכלל. דרך-אגב, הספרים היכולים להיחשב כיוצאים מן הכלל נכתבו על-ידי רוב על-ידי לא-גרמנים, או על-ידי יהודים שהיגרו מגרמניה. התוצרת הגרמנית המובהקת היא בהחלט כפי שר"ד שביט מתארת.

למה לא הבחנו בתופעה עוד ככה היו מחקרים אחרים שעסקו בתופעה. גם אני דיברתי בסגנון דומה. אבל עד כה לא הוצגה עמדה כה ברורה, ברמה אקדמית גבוהה, בלטה אישי ובכשר-שכנוע מרשים. והכל מלווה בדוגמאות ממשיות מן הספרות העכשווית. הרשה לי להוסיף משהו: היוצרים, וגם הוצאת הספרים, אינם נלהבים לשמוע ביקורת. ספרים בכיוון המקובל זוכים לתיאור פוצה, וזה העניין. גם העיתונות אינם משתחררים לקיים לפרסם דברים בעייתיים. כאן נסגר המעגל. כולם הרי רוצים להרוויח מן העניין.

האגסה היינו אבוס, מבקר מומחה לי-ספרות-ילדים החי ליד בון: בסדרה-הכלל אני בהחלט מסכים עם ד"ר שביט. היא הניחה את האצבע על הנקודה הנכונה. עם זאת, לא נכון להגיד שכלל לא עסקו בנושא עוד כה. יש מחקרים אחרים, אך הם לא הגיעו לאותן תוצאות ברורות וחדות.

אתה היחידים החשובים אצל ד"ר שביט הוא הדגש החזק על ספרות הילדים הגרמנית, ועלילת בלבד. בצורה כזאת לא נעשה הדבר עד כה. אנחנו עסקנו עד כה בכל ספרות הילדים המתפרסמת בגרמניה, כשפה הגרמנית, ולא התרכזנו בלאומיות של המחברים.

עכשיו, אחרי המחקר של ד"ר שביט, התמונה ברורה לחלוטין: הספרים הגרמניים בנושא התקופה הנאצית שונים מן הספרים הלא-גרמניים, ומשקפים אליהם את החשש מעיסוק גלוי ואמיץ בתקופת הרייך השלישי. רצוני להדגיש שברוך-לכלל אנחנו ממליצים על ספרים לא-גרמניים בנושא. בעיקר ספרים של מחברים הולאנדיים. "הישראליות" של ד"ר שביט בוודאי משקפת תפקיד. הרי לא ניתן להפריד לחלוטין רגשות ממחקר מדעי. אבל ד"ר שביט עוסק קת בנושא בצורה עניינית ואקדמית. אין מקום לטענות כלשהן בתחום הזה.

זאת קרה מה שקרה. אבל בעצם, מה קרה ליהודים? על כך אי-אפשר לדעת מתוך ספרות-הילדים הגרמנית. על כך ניתן ללמוד רק מספרות הילדים הלא-גרמנית.

Peter Berger

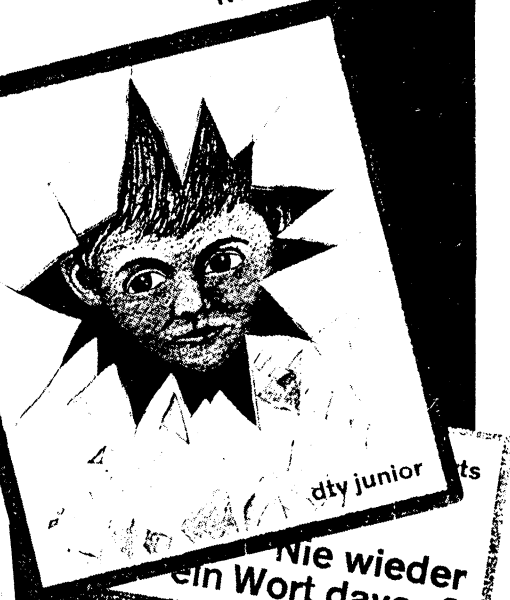
Im roten Hinterhaus

דוגמאות מספרות הילדים הגרמנית העכשווית

Ursula Fuchs
Emma e unruhige Zeit

Hans Peter Richter
Damals war es Friedrich Roman

זאת שאלה מעניינת במיוחד. היהודים אכן מתים, אבל כמוכח לא במחנות-ריכוז. אלה אינם קיימים בספרים שאני מזכירה. היהודים כסך הכל מגיעים לרכבות. זה הכל. רוב היהודים בספרים מתאבדים או מתים בהפצצות על ערי גרמניה. זה מעניין מאוד מבחינת המבנה של האחריות. אפשר כמוכח לשאול, מי בעצם אחראי למותם של היהודים.

הנה למשל ספר של בארברא גארטס הנושא את השם "אסור להגיד מלה" ותרגום חפשי לר"ד קח בחשבון את תוכן העלילה). הספר עוסק באב גרמני שהיה במחנות-האנטי-נאצית. החברים היחידים של לוחם המחנות הגרמני, בני משפחה אחת, מוצאים את מותם בהתאבדות. הספר הזה, כמו ספרים נוספים, מאפיין אפוא בכך שהאחריות על מה שקורה ליהודים נופלת עליהם עצמם. מס. החברים הגרמנים שבים ומזהירים, אך היהודים אינם כורחים. היהודים מתים, בעצם, באשמי תם הם.

היו שטענו נגדך כאן כי סופרי הילדים מעדיפים בדים בעצם את החוויות שלהם עצמם. הם מביאים, אולי, קטעים של אוטוביוגרפיות אוטנטיות, שלהם עצמם.

אם זה נכון, אני שואלת את עצמי איפה כל הדימויים שנתנו את קולם להיטלר? אלה היו צריכים להופיע בכל אוטוביוגרפיה של מי שמספר על חייו בגרמניה בתקופה ההיא. על-ידי הספרים אי כלל אנשים שהצביעו בעד היטלר. יש רק נאצים מופרעים וסאדיסטים הנמצאים כמוכח במיעוט מבוטל.

הרמות החיוביות היא תמיד של אנטי-נאצים, ר"היסוס המספרי הוא לטובת אלה שלחמו נגד היטלר. זה בניגוד בולט לספרות הילדים הישראלית, שבה מוזכרות לא פעם דמויות של נאצים נזמרים ושל יהודים רעים. הרי גם זה היה חלק מן המציאות. על-ידי ספרות הילדים הגרמנית אי-אפשר להבין את המציאות. איך קורה שרובם נגד היטלר ועוורים ליהודים, אך ליהודים בכל

לתת דוגמא נוספת? בוודאי. הספרים מלאים סטראוטיפים של יהודים. ויגפריד הויק פרסם ב-1986 ספר הנקרא "שלום תירס" (מייספרידן). הספר מתאר ילדה יהודיה המאבדת את הזיכרון. על העטיפה מצויר יהודי שחור וקטן, וכל אחד מבחין מיד שהוא יהודי. בהרצאה בגוטינגן אמרה לי מורה: לא יאיר מן ער כמה הילדים מוסיפים להאמין בקליטאות על היהודים. בעיניהם היהודים הם רופי-כיצע, רמאים, שחורים, עשירים.

כשקוראים את הספרים ככלל מתקבל הרושם שצורת היהודים בגרמניה לא הייתה רדיפות, אלא האבה שהשפיעו עליהם הגרמנים. כולם אהבו יהודים וניסו להציל אותם. לא כליכך ברור ממה היה צריך להצילם, וכנראה הכוונה להיטלר. יש בספרים דמוניזציה, תיאור שטני, של היטלר מצד אחד, ושל היהודים. היהודים מתוארים כמו נחים שהם או אנטישמיים או פילושמיים. כשהיהודים נרדפים הם תמיד יודעים איך להילחם מן צורתיהם. היהודים תמיד יותר עשירים וחכמים. הם תמיד שונים. הנחת היסוד היא שהיהודי הוא בעל כוחות מיוחדים.

חוזק מן הרגון והכאב המובנים מאלהים, מה בעצם אכפת לנו מכל העניין. אולי מיש"הו בארץ יגיד: תנו לגרמנים לכתוב וללמד את ילדיהם מה שהם רוצים. הבה נצמצן על-ידיהם.

מובן בתקופה היסטורית משותפת להם ולנו, והם לומדים אותה בצורה מעוותת לחלוטין. ילדי דים הקוראים ספרים כאלה אינם מקבלים כלים מתאימים כדי להתמודד עם העבר של ארצם. מי עבר לכך, הספרים גם מראים עד כמה עמוק חרי רן הסטראוטיפים על יהודים לתודעה הגרמנית. גם סופרים מעולים ומנוסים אינם מצליחים להשתחרר מן הסטראוטיפים האלה. לי יש עניין לגרום למודעות של הגרמנים לנושא.

האם אין בספרים יהודים מתים? איפה נעלמו ששת הילדונים?

למה הם עושים זאת? אינני מאשימה את המחברים בניסיון מודע לטשטוש ולהשכחה, אבל אני אומרת שהספרים שכתבו משקפים תופעה מסוכנת מאוד. הספרים הם ביטוי לחברה שאיננה רוצה לזכור את העבר, ובוודאי שלא להתמודד אתו.

אולי תתני דוגמאות למה שחסר בספרים. אפשר להרגיש את מה שחסר על-ידי כך שאספר מה שיש. הרבה ספרים עוסקים בתקופה של סיום מלחמת העולם השנייה, ומתרכזים במידה רבה בסבל של הגרמנים שגורשו ממקומות מושבם במזרח-אירופה. למשל, ספרה החשוב של אני-ליסה שווארץ "אנחנו שוב נראה - הגירוש של משפחה".

האין זה טבעי מבחינתם של הגרמנים? הם עוסקים בגירוש של בני עמם. אם היה פה ישר, והיו כותבים בצורה משכנת על על השואה ועל גירוש היהודים, ועוסקים גם בגירוש של גרמנים, זה לא היה מקומם. אבל זה איננו המצב. הספרות הרי נתפסת גם כמכשיר של העברת מידע. ניתן לסכם כך את הרושם שיש לגרמני מקבל מקריאת הספרים: היתה מלחמה קשה שבה הגרמנים סבלו מאוד. לא היה להם אוכל והם גורשו מבתיהם. במלחמה אשם היטלר. איש לא רצה את היטלר, אך הוא הצליח להערים על כולם ולעשות כל מה שתכנן.

מי היה היטלר? איך עלה לשלטון? מה הייתה האידאולוגיה הנאצית? איזה מין מלחמה התנהל לה? איך רדפו את היהודים? מה היו תוצאות הרדיפות נגדם? כל זה לא קיים בספרים, או קיים רק בצורה מעוותת. בשנים האחרונות נבנית כאן תמונת-עולם המציגה את היטלר כ"דאוס אקס מאכבה", משהו שירד מלמעלה ולקח את העניינים בידיים. היטלר אחראי לסבל של כולם, והיטלר סבל של היהודים והגרמנים הוא בעצם מאותו הסוג. אחרי שנים ארוכות וקשות היטלר נעלם, וגרמניה חזרה להיות מה שהייתה.

אלה דברים קשים מאוד. האם את יכולה